

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 277

TÜRKİYE'NİN ÇAĞDAŞLAŞMA PROBLEMİ VE İSLÂM

(Sempozyum: 3-4 Mayıs 1997, İzmir)

Yayına Hazırlayan

Prof. Dr. Mehmet Demirci

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	74364
Tas. No:	297.004 TÜR.G

ANKARA
2000

TARİHİ MİRASI İNCELEMEDE YÖNTEM

Arapça'da tūrās v.r.s. kökünden türemiş bir kelime olup virs irs tūrās aynı anlamı ifade ederler. O da "miras olarak bırakılan" demektir. Virs maldaki miras hakkında, irs soy-sop hakkında kullanılır. "Onu miras olarak aldılar" ifadesi, "bir kısım insan geçmişteki bir kısım insandan onu devraldılar" anlamına gelir. İrs asıl olarak miras'tan gelir. Hz. Peygamber (S.A.V.)'den nakledilen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Meşârinize devam ediniz. Çünkü siz İbrahim'in soyuna mensupsunuz." Yine Hz. Peygamber (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Allah'ım beni gözüm ve kulağımdan faydalandır, onları bana varis kıl, yani onları ölünceye kadar benden ayırma." verrâse'n-nâr ifadesi, yanıncaya kadar ateşi üfleme anlamına gelir.⁽¹⁾

Bunun yanında yabancı dillerdeki "Inheritance" kelimesinde böyle bir anlam ilişkisi yoktur.

Tūrās bir kimseye vasiyet yoluyla devredilen mal veya mülktür (Money or property bequeathed to some one by will).⁽²⁾

Tūrās kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmektedir. O da Fecr, 19'dadır. Bu ayetin anlamı şudur. Onlar, helal-haram demeyip, zayıf, dul ve yetimlerin haklarına tecavüz ederek miras yerler.⁽³⁾

Kanaatimce "tūrās" kelimesi ıstılah olarak, "kültürel fikrî, dinî, edebî ve bedîî" miras demektir. Çağdaş yazılarda "tūrās" kelimesi, hâlefin seleften miras olarak aldığı (something handed down from an ancestor to predecessor) maddî-manevî herşeyi içine alan İngilizce "Legacy" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Mesela, Antik Yunan Medeniyeti The Legacy of Ancient Greece; Antik Roma Medeniyeti, The legacy of Ancient Roma⁽⁴⁾ şeklinde ifade edilmektedir. Bu manada Araplar şöyle demişlerdir: Şerefi atalarınızdan veraset yoluyla devralınız.

Böylece -kanatimce- Batı Medeniyet tarihçileri Avrupa kalkınma aşımının, yani Rönesansın başlarında Antik Yunan ve Roma medeniyetinden kendilerine ulaşan kalıntıları isimlendirme hususunda görüş birliğine vardılar. Onlar, bu mirası Batı tarihinde bilindiği üzere

(1) Bkz. *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, Lübnan, II, s. 199 v.r.s maddesi.

(2) Bkz. E. W. LANE, *Arabic English Lexicon*, London, 1983, Vol 8, p. 2934.

(3) el-Hafız İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru Yusuf, Beyrut, 1403/1983, IV, s. 462.

(4) Bkz. Legacy maddesi için,

- *The American Heritage Dictionary*, Ed: William Morris.

- *Webster's English Anarabic Dictionary of the English Language*.

“Kadim ilimleri yaşatma hareketi” adıyla eleştirel ve tarihi yönetime uygun olarak canlandırma ve yaşatma uğrunda büyük gayret sarfettiler. Bu yöntemi benimseyenler Antik Yunan ve Roma düşüncelerine kaynaklık eden temel esasları sabırla ortaya çıkarmayı kendilerine hedef edinmişlerdir. Bu, o fikri, kültürel, edebî ve sanatsal medeniyetteki salt insanî eğilimleri (Antropomorphic Tendencies) ortaya çıkarıp güçlendirmeyi; bunu da Kilise, papazlar ve onların baskıcı (Authoritarianism) eğilimlerine karşı verilen mücadelede yeterli araç olarak kullanmayı hedefleyerek belli aşamalar sonucunda geliştirdikleri ilmî bir yöntemdir.

Müsteşrikler doğu toplumlarının kültür ve medeniyetlerinin kaynağı olan temel esasları ele aldıkları kitaplar dizisine, bu kavrama dayanarak “Legacy” kelimesini başlık yapmışlardır. Mesela, Yahudi Medeniyeti Türâsu İsrail, İran Türâsu Fâris Medeniyeti ve İslâm Medeniyeti et-Türâsu'l-İslâmî.

Türâs terimi, geçen asrın sonları ile bu asrın başlarında İslâm-Arap kültür çevrelerinde yayılmasıyla birlikte, ifade ettiği anlamların birbirine girmesiyle kaos derecesinde tuhaf bir belirsizlik, şiddetli bir kargaşa ve kapalılığa bürünmüştür. Bu yüzden doğru veya net olarak bir tanımlanamamıştır. Bana göre bunun sebebi;

1- Kendisine inananlar için zorunlu olarak bağlayıcı olan “Masum Nübüvvet mirası” ile,

2- Müslümanların tarih, ilm-i kelim, felsefe, tasavvuf, fıkıh, diğer bilimler, sanatlar ve edebiyat gibi beşerî kültürel faaliyetler alanında ortaya koydukları “fikir, görüş ve icihadlar” arasındaki farkın bilerek (kasten) veya yanlış anlama ve yanlış değerlendirmeden dolayı ayırılmamış olmasıdır. Bu kültürel faaliyetlerin tamamında, tafsilatı İslâm esaslarında, dahili öznel gelişimi yansıtan inanç, şeriat (hukuk) ve tarih olarak İslâm'ın özünden kaynaklanan esaslar ile, küllî yöntemler içerisinde yabancı fikir ve kültür çevrelerinden alınan kurallardan çıkarılmış olan icihadlardan oluşan “beşerî mahsuller/hükümler” ve heterojen karışımlar mevcuttur. Malum olduğu üzere müslümanlar yabancı fikir ve kültür çevreleriyle asırlarca süren, verimli, yapıcı, zengin ve derin, medenî ve kültürel bir diyalog içerisinde olmuşlardır.

Böylece türâs teriminin, kültürel çevrelerimizde Batılı anlamıyla kullanımının yaygınlaşmasından beri, çağdaş ve modernistlerden oluşan laiklerden bazılarının yazılarında “vaz-ı ilahi” ile “beşerî mahsullerin” arasını hemen hemen hiç ayırdetmediklerini görüyoruz. Onlar, her ikisini (vaz-ı ilahi ile beşerî hükümler) bünyesinde ihtiva etmesi düşüncesiyle türâs terimi ile ifade etmişlerdir. Onların hatalı görüşlerine

göre sanki bu ikisi birbirinden farklı değil, birbirini tamamlayan anlamlara işaret etmektedirler. Nitekim bu durum, Dr. Taha Hüseyin, Selâme Musa, Ahmed Lütfi es-Seyyid; onların, Ziya Gökalp gibi Türkiye'deki, Ahvendizâde ve Mirza Mir Ağa el-Kirmani gibi İran'daki benzerlerinin yazılarında açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu yazarlar tarihi mirası incelemeyi, müslüman toplumları ile İslâm kültür mirası arasındaki bağları koparmak ve İslâm kültürü yerine yıkılıp gitmiş medeniyetlerindeki eski putperest kuralları geri getirmek için çirkin bir araç edinmişlerdir.

Bu laik grupların muhaliflerinin, türas terimini, sadece "devralınan nübüvvet ilmine" has olarak kullandıklarını görüyoruz. Onlar, bunun dışındakileri bazen yabancılardan gelmiş ve alınmış miras, bazen de terk edilmiş ilimler veya geçmiş milletlerin ilimleri olarak isimlendirme konusunda ittifak halindedirler.⁽⁵⁾ Hz. Peygamber (S.A.V.)'den devralınan ilim ise, ilim olarak isimlendirilmeye en layık olanıdır. Bunun dışındakiler ya ilimdir, faydalı değildir, ya da ilim denilse de ilim değildir. Eğer faydalı ilim olsaydı Hz. Peygamber (S.A.V.)'in mirası içinde olması gerekirdi.⁽⁶⁾ Nitekim İbn Teymiyye bu hususa işaret etmiş ve vurgulamıştır. Türâs teriminin bu şekilde vurgulanması nesil be nesil selef mezhebi imamlarının üzerinde görüş birliği yaptıkları hususlardandır. Günümüze kadar selefiye taraftarları da onu savunmuşlardır. Onların anlayış ve geleneklerinde türâs sadece miras olarak devralınan nübüvvet ilmini ifade etmektedir.

Bu girişten açıkça ortaya çıkıyor ki, düşünen insanlar olarak bizim daima gözönünde tutmamız ve vurgulamamız gereken yöntemin ilk ilkesi iki alanı yani ilahi menşe'li hükümlerle beşeri hükümler (faaliyetler) birbirinden ayırmanın ve ayırdetme yöntemlerini ortaya koymanın zorunluluğudur. Bu, birbirinden ayrı ve farklı iki alan olmaları bakımından, onların birbirine girmişliği, kesişme ve zıtlaşmalarıyla karmaşıklık ve kapalılığı ortadan kaldırmak için zorunludur. Bu iki alan hiçbir şekilde birbirine denk olmadığı gibi, herbirinin diğerinden farkını gösteren özellikleri de vardır.

(5) Bkz. İgnöz Golziher, "Mevkifü Ehli's-Sünneti'l-Kudemai bi İzai Ulumi'l-Evail". Bu makale Abdurrahman Bedevi'nin şu kitabında yer almaktadır: *et-Türasü'l-Yunanıyyü fi'l-Hadarati'l-İslâmiyyeti* Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1940, s. 123. Karşılaştırma için bkz. el-Cabiri (Dr. Muhammed Abid) *et-Türas ve'l-Hadasetü, Diraseten ve Münakaşat Eylül 1996, Menşuratü'l-Merkezi's-Sekafıyyi'l-Arabıyy.*

(6) İbn Teymiyye.

Arapça lugatlerle terimler sözlüklerine başvurulduğunda hatasız (masum) vaz-ı ilâhi olarak din ve nübüvvet mirasıyla, salt beşerî fikir ve kültür mirası olarak türâs arasındaki fark ayan beyan ortaya çıkar. Mü'minlerin inancına göre din ve nübüvvet mirası "kemâl-i mutlak"tır. Din ve nübüvvet mirası gibi ilâhi kaynaklı her şeyin özelliği, bir kelimesi dahi değişmemiş olan "sebât-ı hak" ve uzaktan yakından batılla ilgisi bulunmayan "doğruluk abidesi" (sıdk-ı sarame) olmasıdır. Bütün şekilleri, eğilimleri ve etki alanlarında türâs insanın tabiatında mevcut kayıt ve şartların, değişme ve dönüşme yeteneğinin, hakikat ve kemale yaklaşma ve uzaklaşmanın hakim olduğu alandır. Bu yüzden insanların icthadları arasında çatışma, ihtilaf ve farklılık vardır. Çünkü icthadların hiçbiri tek başına hakikati temsil etmemektedir. Aksine icthadlar, tamamı imkân, ihtimal ve tercihler ekseninde dönüp dolaşan faraziye, tahmin ve görüşlerden ibarettir.⁽⁷⁾ Çünkü akıllar farklı, ayrılık sebepleri çok, çevrelerin farklılığı ve geleneklerin değişikliğine uygun olarak vicdanların ölçüleri de çeşitlidir.⁽⁸⁾

Hadis, -bizim geleneğimiz ve anlayışımızda- derli toplu olarak, işte bu beşerî ameliyenin ifadesidir. Batılı gelenekte ve genellikle laikler nazarında ise âdetlerin, geleneklerin ve miras olarak gelen alışkanlıkların tamamı Animizm ve Totemizm gibi ilkel dini ananeler ve yine genellikle folklor=halk edebiyatı olarak ifade edilen edebî sanatlar da buna ilâve edilir.

Bizim türâs şeklinde ifade etmekte olduğumuz bu beşerî mirasın, İslâm düşünce tarihinde kendisine has hususiyetleri vardır. Sağlam ve isabetli bir konum, öğrenim ve düzenlenmesinde seçkin bir metod belirlemek amacıyla, bu hususlar üzerinde durmamız ve bunları aşağıdaki gibi, belli noktalarda toplamamız faydalı olacaktır.

1- Şüphesiz bu beşerî miras ve nesilden nesile geçen birikim, beşerî kudret nisbetinde, nazil olan dini anlamaya, maksat ve hükümlerini izaha çalışan insani araştırma ve çabaların toplamıdır. Bu beşerî kudret hatadan, sürçmeden, dalgınlıktan, unutkanlıktan ve bir yandan daima, inceleme ve çabaların çatışmalarının kendisinin tetkiki sonucu oluştuğu ve onun bünyesinde bir nüve haline geldiği umumi çevreyle etkileşmekten, diğer yandan da ister fethedilen beldelerin ahaliyle bizzat karışmak suretiyle olsun, ister belirlenen ve hedeflenen tercüme ve nakil hareketi yoluyla olsun, etkileriyle İslâmî kültür ortamına nüfuz eden yabancı kültürlerin tesirinde kalmaktan masum değildir.

(7) Draz (Dr. Muhammed Abdullah) ed-Dinü: Buhusun Mümehhidetün li Diraseti Tarihi'l-Edyani, Matbaatü's-Seade, Mısır 1389/1969, s. 65.

(8) el-Hafif, Şeyh Ali, es-Sünnetü't-Teşriyye, Mecelletü'l-Müslimi'l-Muasır, sayı. 78, s. 195.

Bu çaba ve tetkiklerin kaynak ve orijin çokluğuyla beraber, üzerinde durup vurgulamamız gereken husus şudur: "Her ne kadar müslümanlara sirayet etmiş olan yabancı fikirler mevcut olsa da onlar kendilerine has akli bir çevre yaratmayı ve müstakil bir fikrî hayat oluşturmayı başarmışlardır". Aynı şekilde bir kimsenin, İslâm alemince hazmedilmediği, onunla uyum ve bütünlük içinde olmadığı sanılan bu hayatı (müşteşriklerin tamamının yaptığı gibi) sadece haricî etkilerin ışığı altında açıklamaya çalışması veya bu hayata karışmış olan dahilî amillerin durumunu hafife alması hatalı olur. Bu hayatta, müslümanlarca bilinen her bir akli araştırmanın, öncelikle İslâmî öğretilerin ışığında başlamış, bunun gölgesinde gelişmiş ve imkân nisbetinde Kitab ve Sünnet'ten beslenmiş İslâmî bir başlangıç noktası olmuştur. Daha sonra bu araştırma çok geçmeden yabancı gıda ve haricî destek peşinde koşmuş, gelişmiş ve büyümüş, dallanıp budaklanmış ve kısımlara ayrılmış; fakat her halükarda içinde geliştiği müslüman çevre ile sağlam bir ilişki içinde kalıp kendisine ait ayırdedici vasıflarıyla en yüce noktadaki maksatlarında İslâmî geçerlilik alanı ile uyumlu ve insicamlı kalmıştır.⁽⁹⁾ Bu inceleme ve çabalar farklılaşmalarına, değişimlerine, şekillerinin çeşitliliğine ve ekollerinin ayrılığına rağmen İslâm'ın temel iman esaslarıyla ilişkilerini asla koparmamış, ne İslâm'a ters düşen külli mefhumlarda vücud bulmaya çalışmış, ne zaruri olarak dinden olduğu bilinen bu iman esaslarıyla kopma ve ayrılma noktasına yaklaşmış ve ne de nazil olmuş vahyin dışında bir yetki mercii türetmeye çalışmıştır. Bilakis, bir takım aşırı haşiyeci ve dar görüşlü kesimler hariç, bu nassı anlamak, tefsir etmek ve değiştirmek İslâmlaştırma umudu ile onu pratik hayata indirmek için gayret göstermişlerdir. Bu aşırı haşiyeci ve dar görüşlü kesimler ise tükenmiş; yok olmuşlardır. Zira İslâm dininin yüce esaslarına ve külli mefhumlarına karşı çıkmaları yaptıklarını kendilerine güzel göstermiş, bu esaslardan ve külli mefhumlardan yüz çevirmeleriyle kendi kendilerini yok etmişlerdir. Tarihimizin bilinen gerçeklerindedir ki, İslâm'a inanmış ve bu kültürel ortak birleştirici gelenekleri kabul etmiş olan milletlerin, kendilerini tek bir kimlik haline getiren, imandan ve İslâm şeriatine bağlılıktan kaynaklanan ortak birer paydaları vardır. Bu tek kimlik, din kaybolda ve şeriat ihmal edilse dahi baki kalır ve devam eder.⁽¹⁰⁾

(9) Medkur, Dr. İbrahim Biyumi *fi'l-Felsefeti'l-İslamiyyeti Menhecün ve Tatbikuha*, 2. Baskı, Daru'l-Mearif 1986, s. 120.

(10) Lewis, Bernard, *el-Garb ve's-Şarku'l-Evsat*, terc. Nebil Subhi-Lağus, 1970, s. 30. Bu fikri, kendisinden önce İslâm Hukuk Tarihi ve Gelişimi konusunda en uzman müsteşriklerden biri olan Ragerster Acer adındaki müsteşrik vurgulamıştır. Nitekim Sir Hamilton Gibb "Mohammadanism" (Oxford 1969, s. 106) isimli kitabında ondan alıntı yapmıştır.

Bunda dinî, irkî ve kültürel taasuptan kaynaklanan bir ısrarla, İslâmî kültürümüzdeki fikir hareketlerini yabancı etkilere bağlayan sonra da bu hareketin çoğu çabalarının "seçilmiş, uzlaştırılmış bir fikir" olduğuna hüküm veren müsteşriklerin çoğuna reddiye vardır. Onlara göre bu "seçilmiş, uzlaştırılmış fikrin" dayanağı sadece yabancı kültürlerle ait tercümelerden yapılan iktibas olup, tarihin seyri orjinallığe değil, geçmişlerin bilgilerine ait bir anlayış ve alıntı olmaya daha yakındır. Müslümanların fethettikleri beldelerde buldukları eski düşünceden zikre değer hiçbir orijinallik yoktur.⁽¹¹⁾ Ignaz Goldziher, genel bir konuşmasında yandaşlarının iftiralarını gerçeklere zıt olarak şöyle özetlemiştir: "İslâm'ın gelişmesi belli bir oranda Yunan felsefi düşünce ve görüşleriyle şekillenmiş, siyasî düzeni İran siyaset ve fikir nazariyelerinin uygulamasına delalet etmiş, tasavvufu da Hint görüşü ve Yeni Eflatunculuğa ait cereyanların izinde olmuştur."⁽¹²⁾ Hatta Karl Bacer ile sözün ucu ahmaklık derecesine kadar varmıştır. Ona göre İslâm Medeniyeti türedi bir efsaneden başka birşey değildir.⁽¹³⁾

2- İslâmî kültürümüz, karşı çıkanların iddialarının aksine, tarihte kendisine maneyi egemenlik ve kültürel üstünlüğe ait geniş bir alan kazandıran iki temel özellikle vasıflanmıştır ki, temelini kurma, oluşturma, icra etme ve etkilemeyi haiz birçok üstün imkâna sahip olan bu iki özellik şunlardır.⁽¹⁴⁾

a) Kendisini kuşatan yabancı kültür alanlarından temin edilen yabancı unsurları, hedeflerine uygun bir tarzda İslâmî kültüre adapte etmek suretiyle hazmetmeye, kültürel yönden taklit edip yeniden inşa ve yapılandırmaya ve bu unsurları yabancı geçerlilik alanlarından çıkarıp, uluhiyet tevhidi, rububiyet tevhidi, zat-sıfat-ef'al tevhidi şeklindeki üç unsuruyla beraber tevhid akidesine dayanan İslâmî geçerlilik alanına taşımaya dair saklı kudret.

Bu özelliği, Arthur John Arbery, Bernard Lewis, Richard Felitzer ve Gustove Von Grunabom⁽¹⁵⁾ gibi müsteşriklerin çoğu itiraf etmiş, vur-

(11) De Boer, *Tarihu'l-Felsefe fi'l-İslâm*, Terc. Dr. Abdülhadi Ebu Ride, Kahire 1948, s. 32.

(12) Goldziher, Ignaz, *el-Akide ve's-Şeria fi'l-İslâm*, Terc: Muhammed Yusuf Musa, Ali Hasan Abdulkadir, Abdülaziz Abdülhak, 2. baskı, Kahire, Daru'l-Kütübî'l-Hadise, 1959, s. 39.

(13) Karl Bacer, *Türasü'l-Eval, fi's-Şark ve'l-Garb Bedeviyü's-Sâbık* isimli kitabın içinde makale) s. 14.

(14) "et-Teccid" dergisinde yakında yayımlanacak olan "el-Mürtekizat elleti hufizat li'l-Eimmeti'l-İslamiyyeti başlıklı araştırmamızda, bu iki özelliğin önemli taraftarlarını açıkladık.

(15) Bkz. Arbery, A.J. *Revelation and Reason in Islam*, George Allen and Unwin, Londra 1957, s. 7-8.

gulamış ve kültürel işlevini açıklamıştır. Bu kendi içinde saklı özellik aynı zamanda Samuel Huntington ve Bari Bujon gibi bazı strateji uzmanlarının -halihazır- korkularını uyandıran husustur. Hatta onlar arasında bunu İslâm'ın ister istemez kültür ve medeniyete dair mevcut kudreti olarak niteleyenler vardır.⁽¹⁶⁾

Bu gizli özelliğin ikrarında aynı zamanda, büyük medeniyet alanlarıyla özellikle de Batı düşüncesiyle beraber, İslâm'ın kültür ve medeniyet sahasına girmesinden korkan bu kimseler, bu üstün kudretin, bugün benim çalışmamda "İslâmlaştırma girişimi" olarak ifade ettiğim hazmetmeye, kültür takvimine ve yeniden yapılanmaya dair mevcut icraatını inkâr edip görmezlikten gelmektedirler.

b) Doğal gelişim ve geniş alanlardaki genişlemeye dair İslâm'ın sahip olduğu saklı ve üstün kudret. Bu husus, bu konferansta etkin boyutlarını açıklama imkânı bulunmayan bir husustur. Bu bakımdan doğrudan doğruya müstakil bir çalışmaya ihtiyaç gösterebilir.

3- Daha sonra zikredeceğimiz, üç Kur'ani esastan hareket ederek İslâm kültür mirası, taraftarlarını ve bilginlerini "merkezi eğilimler"den "içe dönüklüğün olumsuzlukları"ndan veya "diğer kültürlerle diyalog"u reddetme tavrından uzaklaştırmış; hatta özellikle siyasî hakimiyetine bağlı olarak ilk hareket noktası esnasında, kendi bölgesinde geniş ufukluluğu, hoşgörü ve diğer medeniyetler alanına açılımı meydana getirmiş ve gerçekleştirmiştir. Bu yüzden İslâm bilgin ve düşünürleri başlı başına varolma esası ile başkalarına boyun eğerek teslim olarak erime görüntüsünden veya medenî faaliyette yabancı kültürlerle birleşme ve ortaklaşa iş yapma yollarını tıkamakla kendi içine kapanma görüntüsünden uzak, karşılıklı alışveriş esasına dayalı kültürel diyalogun gereğine inanmışlardır. İslâm düşünürleri yabancı fikirlere, açık bir zihin ve fikirle, ileri görüşlülükle yönelmişler, verimli olması için de onlara kucak açmışlardır. Onların çalışmaları, İslâm kültürüne tamamiyle ters düşen yabancı kültürü ciddi bir gayretle değiştirmeye ve onu İslâm kültürünün canlı bir unsuru haline getirmeye yönelik bir faaliyetti.⁽¹⁷⁾ Bana göre İslâm düşüncesine, diğer kültürlerle diyalogda

---

Lewis, Bernard, *el-Arab fi'l-Tarih*, Terc. Nebih Emin Faris ve Mahmud Yusuf Zayid, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1954, s. 192.

- Von Grunebaum, G.E., *Modern Islam, The Search for Cultural Identity*, Berkeley-cali, University of California press-1962, s. 6-9.

(16) Bkz. "Vahdetü's-Sekafeti'l-Arabiyyeti ve Sumuduha bi Vechi't-Tehaddiyati" isimli kitapta yer alan "el-Akidetü'l-İslamiyyeti ve Eseruha fi Vahdeti's-Sekafeti'l-Arabiyye-el-İslamiyye" başlıklı makalemiz. Merkezi Diraseti'l-Vahdeti'l-Arabiyyeti ve'l-Memmat'l-İlmi el-İraki Yayınları, Beyrut 1994, s. 131.

(17) Walzer, Richard, aynı eser, s. 34.

hoşgörü açık olma ve istekliliği içine alan geniş çerçeveyi hazırlamış olan bu Kur'ani kabulleri üç boyutuyla-çalışmamızın çoğunda aralarında birlik sağlamadık- tevhid inancı tam olarak birleştirir. Kur'ani kabullerle şunu kastediyorum:

a) Tevhid-i uluhiyet,

b) İslâm'ı Hz. Nuh ile son peygamber Hz. Muhammed (S.A.V.) arasındaki bütün peygamberlerin dini olarak takdim eden nübüvvet ve risaletlerin birliği,

c) Irk, dil ve renk engellerini nazarı itibare almadan bütün saygınlığı ile insan türünün birliği.

Bu itibarla tevhid-i uluhiyet, vahdet-i nübüvvet ve risalet ve insan türünün birliği açısından bakıldığında Kur'an-ı Kerim'in nüzulü bütün aleme bir bildiri, beyan, hatırlatma, basiret ve müjdedir. Ayrıca kültürümüzün önde gelen kelimacıları ile filozofları, İslâm'ın özünü ve özelliklerini daimi olarak ayakta tutma şartıyla geçmişteki gayr-ı müslimlere itibar göstererek ilim ve irfanlarından faydalanma gereğini hissetmişlerdir. Mesela, Tevhidî "Mukabesât"ında, İmam Gazalî bütün "Musannefât"ında, Kindî "Risaleleri"nde, İbn Rüşd "el-Keşf" ve "Faslu'l-Makâl" isimli eserlerinde bu tutumu sergilemişlerdir. Bu hususuta Gazalî ve İbn Rüşd'den örnek vermemiz yeterli olacaktır:

İmam Gazalî şöyle der: "Aşında makul görüş, muhaliften geldiği düşüncesiyle delille desteklenen ve reddedilmeyip, kabul edilmesi gereken görüştür... Akıllı insan doğruyu bilir. Sonra görüşün kendini inceler; söyleyeni ister yalancı, ister dürüst olsun, doğruysa kabul eder... Eğer görüş haddizatında makul olup, delille desteklenmişse; Kitap ve Sünnet'e de muhalif değilse terk edilmesi veya inkâr edilmesi gerekmez... Şayet bu kapıyı açar, kendisine, boşa çıkarıcı bir tehlike ulaşan her doğruyu reddetme noktasına varırsak birçok hakikati reddetmemiz gerekirdi."⁽¹⁸⁾ Filozof, müctehid ve fakih İbn Rüşd şöyle diyerek, bana göre sanki bilgileri daha güvenli bir felsefenin çerçevesini çizmekte ve kurallarını tesbit etmeye çalıştığımız uyum yönteminin özelliklerini ortaya koymaktadır: "Sonra (gayr-ı müslimlerin) söylediklerini ve ortaya koyduklarını inceleriz. Gerçeğe uygun olanları kabul eder, mutlu oluruz. Bu yüzden onlara teşekkür ederiz. Hakikate uygun olmayanlara karşı dikkatli davranır, onlardan uzak dururuz. Kendilerine bu görüşlerini almayacağımızı bildiririz."⁽¹⁹⁾

(18) el-Gazzali, Ebu Hamid, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, thk. Dr. Abdülhalim Mahmud, Daru'l-Kütübî'l-Hadise, Kahire h. 1385, s. 109-110.

(19) İbn Rüşd, *Faslu'l-Makal ve Takriru ma Beyne's-Şeriatı ve'l-Hikmeti mine'l-İttisal*, el-Keşf an Menahici'l-Edilleti fi Akaidi'l-Mille, thk. Muhammed Ammara, Silsiletü Zehairi'l-Arap, Daru'l-Mearif, Kahire 1972, s. 31-32.

4- Kültürel mirasın eleştirel ıslahında iki olumsuz hüküm ve tutuma düşmekten şiddetle sakınmamız gerekmektedir. Bunların her ikisi de zararlı ve yanlıştır. Herhangi birine güvenmemiz veya manevî kültürümüze ilmî, objektif ve samimi olarak yerleştirmemiz mümkün değildir.

Birincisi-işaret ettiğimiz gibi- salt insanî ürün ve beşerî yapıt olan kültür her ne kadar orjinallik ve veri konumlarında yükselip yücelse de doğru ile yanlış arasındaki farklılığın, zan, ihtimal ve tercih arasındaki değişkenliğin hakim olduğu insanî bir gayret olarak kalacaktır. Bu yüzden alimlerin icthadları mutlak doğrular olmayıp, şer'i zorunluluk derecesinde bağlayıcı da değildir. Biz bu mirasın büyük önderlerine karşı isyan kompleksinden korkmadan, tereddüt etmeden ve çekinmeden veya miraslarını karşısından eğildiğimiz bir put haline getirmeden dilediğimizi alıp, dilediğimizi de terketmeliyiz. İşte müctehidlerin icthadlarına mutlaklık vasfını atetmek onları beşerî hükümler (yapıtlar) alanındaki insani icthadlar konumundan alarak masum vahiy alanına taşımak olur. Mutlak hakikate ulaşmada yetersiz olan beşerî icthad kisvesini onlardan zorla çıkarıp, haksız yere nübüvvet hırkasını giydirmek onlara karşı büyük bir yalan ve iftira olup, kendilerine hiçbirinin iddia etmediği bir mertebeyi vermek demektir. Bu da -Allah korusun- onların, peygamberlik iddiasında bulunan yalancılardan olmalarına yol açar.

Ancak yenilenme ve gelişme hususunda bizzat kendi yetersizlik, bitkinlik ve tembelliklerini gizlemek, ayıplarını örtmek için- taklik olarak uydurdukları- yapay bir örtü olmak üzere orjinallik ve köklülükte ilk müctehidlerin konularına ulaşmaktan yoksun, şekil ve görüntü arkasında koşmaktan nefesi tükenmiş donuk ve gayretsiz sonradan gelen bazı kimseler haksız yere tarihi ortadan kaldırarak böyle uydurma bir makam ihdas etmişlerdir. Bunu da kendilerinden önceki yetenekli müctehidlerin fikir ve düşüncelerine sığınarak, onların icthadlarına bağlı kalma iddiasıyla yapmışlardır. Halbuki o müctehidler, icthadlarıyla Allah'ın dinini sadece ilimleri oranında kavramayı amaçlamışlardır. Onların icthadları da kendi yaşadıkları zaman ve mekanda geçerli olmuş ve tarihe karışmışlardır. İkincisi tarihi mirasın tamamına veya bir kısmına başkaldırma noktası Tarihi şartları göz önüne almadan, hiçbir akli delil ve huccete dayanmadan kendimizi beğenerek eski müctehidleri çeşitli söz ve görüşlerle yaralama ve yozlaşmadan kaçınmamız gerekir. Yoska biz tarihi miras hakkında iftira ile temellenip ve kendini beğenmişlikle donanmış, uydurma simsiyah bir tablo ortaya koymuş oluruz. Bu da fikri çöküntü ve manevî yıkıntıyı bu noktada bırakarak mağlubiyetin altında ezilmek, bu konuda suçu tarihi mirasa ve onun

müctehidlerine yükleyerek onları batılın kırbaçlarıyla kırbaçlamak olur. -O değerli müctehidler bize benzeri az bulunan bir insanî değerler mirası bırakmışlardır. Bu miras zengin bir muhtevaya, alabildiğine kapsamlı bir fikir yapısına sahiptir. Onun boyutlarını ancak ömrünü o icthadların kaynakları arasında birşeyler arayarak geçirenler bilebilir. Tarihi mirası değerlendirmede onları yeren bir yöntem izleyen kişi, Allah'a iftira eden fanatik laiklerin falcılarının batıl iddialarının yayılması için haksız ortamı ve çirkin atmosferi hazırlamış olur. Bu fanatik laiklere örnek olarak; Odinyus, Mahmud Azmi ve bu ikisinden önce de Selame Musa'yı gösterebiliriz. Onlar, bütün ve ayrıntı olarak İslâm kültür mirasımızın bir "tekrarlar" kültüründen ibaret olup, böyle bir kültürle meşgul olmanın "bir hastalık belirtisi" olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre bu kültürü, sadece zararlarından korunmak için incelemeliyiz. Yine onlara göre üstün medeniyet olan "Batı Medeniyeti'nin potasında erimek"ten başka çaremiz yoktur. Batı Medeniyeti'ni bütün güzellik ve çirkinlikleriyle eleştirmeksizin almalı ve hiç zaman kaybetmeksizin teredütsüzce Batıların yolunda yürümeliyiz. "Onların çeşitli renk ve şekillerdeki akla dayalı medeniyetlerine, muhtelif mezhep ve akımlardaki dini kültürlerine, çeşitli isim ve yansımalarındaki maddî medeniyetlerine katılmalıyız."⁽²⁰⁾ Bizi bunların dışında başka şeylere çağıran kişi çağdaş hayatın getirdikleri ile onların icablarından kaçan iftiracıdır.

İsmi ebedileşmiş olan İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinden birçok örneğini gözler önüne serdiği sapık fikri karmaşa ile manevi çöküş belirtilerini içine alan bu tür gayretler yerin, göğün ve dağların taşımaktan çekindiği, Allah'ı Teala'nın da bize uygun gördüğü rol - etrafımızdaki insanları şahit tutma ve aktif olma görevi- sayesinde bu emaneti gönül rızası, kanaat ve imanla taşıyan müslüman ve mü'min bir ümmet olarak bizi manevi yönden mutlaka yok oluşa sürükleyeceklerdir. Hiçbir millet hayatın yenilik ve gelişmelerini dikkatle izleyerek ayakta duran, kötü dayanak ve uyuşukluktan uzak, kendi temelleri üzerine oturan bir kültür olmaksızın yaşamayı hakedemez. Aksine canını dişine takarak, kendisinden kopma ve başkaldırma tehlikesinden şiddetle kaçınarak, kültürünü yeniden diriltmek ve yaşatmak, en yüce ve en yüksek üretim alanlarına girmek için en büyük gayreti sarfeder. Bu münasebetle biz başlangıcı olmayan, bağlantıları kopuk, bir düzene ihtiyaç duyan böylece dinleyenlerin hoşuna gitmeyen

---

(20) Bkz. "Vahdetü's-Sekafeti'l-Arabiyyeti ve Sumuduha bi Vechi't-Tehaddiyat" isimli kitapta yer alan Dr. Ahmed Matlub'un "el-Herekatu'l-Münaviyyetü li Vahdeti's-Sekafeti'l-Arabiyye" başlıklı makalesi, s. 95 vd.

düzensiz bozuk bir besteyi seslendiren kişi gibiyiz. Kimin öncesi yoksa varlığı da yoktur. Fikri ve kültürel mirasın eleştirel okunuşunun bir-birine bağlı, ayrılması mümkün olmayan şu üç temel üzerine bina edilmesi gerektiği hesaba katılmalıdır: Metnin orijinali; sonra o metnin içinde doğduğu toplum, bu toplumun hassa denge hali hatta sürekli olmayan oluşum ve hareketlilik hali dahil içinde bulunduğu tarihi şartlar; son olarak da seçkin şahsiyeti ile ve belirgin yol gösteren kültürüyle metnin çağdaş okuyucusu ve onun kendisini çevreleyen problemlerini çektiği asrın meydan okuyuşlarını kavrayışı.

5- Kültür araştırmacılarının ılımlı ve ölçülü akılcılık eğilimini vurgulamaları gerekir. Bu, seçkin şahsiyetlerin vahy ile akıl arasında kardeşlik temeline dayalı bir çok iz bıraktığı bir kültürdür. Onlar doğal olarak ilişkilidir. Aralarında karşıtlık ve ayrılığın bulunmadığı iki süt kardeşlerdir.⁽²¹⁾

Gerçek şu ki; biz İslâm düşüncesinde, hekim Ebu Bekir Razi, Mu'tezili Kadı Abdulcebbar, Eş'ari Hucetü'l-İslâm Gazzali ve filozof fakih İbn Rüşd arasında tartışma ve ilke bazında aralarında şaşkırtıcı farklar bulunmasına rağmen, aklın yüceltilmesi sahasında sağlanan ittifaktan daha şaşkırtıcı, daha ilginç bir ittifak bulamayız. Akli, şeriata karşı muhatap kabul eden kültür önderleri arasındaki ortak nokta, bırakın ona iman etmeyi akılsız şeriatin anlaşılmasının mümkün olmadığını.⁽²²⁾

Bu, detaylı bir incelemeyi gerektiren önemli bir konudur. Burası ayrıntıya girilecek yer değildir. Konunun kanıtlanması hususunda saygın bilginlerin sözlerinden birkaç örnekle yetineceğiz. Bunun ayrıntılarını müstakil bir araştırmamızda ele aldık. İmam Gazzali şöyle demektedir: "Haber ve nakillerin taklid edilmesiyle yetinip, araştırma ve inceleme yöntemlerini reddeden doğruya nasıl ulaşabilir? Salt aklın izini sürüp, ona kapılan, şeriatin nurundan aydınlanmayan, düşünmeyen nasıl hakka vasıl olabilir? Yazık! Şeriat ile akli biraraya getiremeyen kesinlikle başarısızlığa uğrar, sapıklığa düşer. Şeriatle beraber akıl nur üstüne nurdur. Aklın burhanı kesinlikle yalan söylemez. Çünkü akıl yalan söylemez. Eğer akıl yalan söylerse bu şeriatin kanıtlanmasında olur. Çünkü biz şeriatini onunla biliriz."⁽²³⁾

(21) Ammara, Dr. Muhammed, "el-Mevku'l-Fikriyyü li İbn Rüşd," Mecelletü İslamiyyeti'l-Ma'rife, 1. yıl, 2. sayı, Rabbiu'l-Ahır 1416/Eylül 1995, s. 96 vd. Bu konudaki müzakereyi yakında yayınlanacak olan "el-Menhecü's-Selefi ve Kavaidü'l-Felsefeti'd-Diniyyeti" başlıklı makalede ayrıntılı olarak ele aldık.

(22) Kettani, Dr. Muhammed, *Cedelü'l-Akli ve'n-Nakli fi Menahici't-Tefkiri'l-İslami*, Daru's-Sekafeti li'n-Neşri ve't-Tevzi, ed-Darrul-Beyza, Fas 1412/1992, s. 577.

(23) el-Gazzali, Ebu Hamid, *el-İktisad fi'l-İ'tikad*, 70. Ayrıca bkz. *Mearicu'l-Kuds*, thk. Şeyh Mustafa Ebu'l-Alâl, Mısır baskısı, s. 64-65.

İmam Fahreddin Razi, "Onlara, Allah'ın indirdiğine uyun" denilince "Hayır! Atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız" derler. Ya ataları birşey akledemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?" (Bakara 170) ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: "Allah Teala şeytanın izinden yürümeyi yerdikten sonra onun vesveselerine uymakla taklide uymak arasında bir fark olmadığını haber verdi. Bu ayette nazar ve istidlalin vacip oluşunun, delilsiz hatıra gelenin terki, başkasının delilsiz sözün bırakılması hakkında çok güçlü bir kanıt vardır."⁽²⁴⁾

İbn Rüşt ise şöyle demektedir: "Biz kesinlikle inanıyoruz ki, şeriatın haber verdiği hiçbir hususun nazar ve burhana muhalif olması mümkün değildir."⁽²⁵⁾ İbnü'l-Cevzi "Mevzuat" adlı kitabının mukaddimesinde şunları söylemektedir: "Akla karşı olduğunu, temel esaslara zıt olduğunu gördüğün her hadisin mevzu olduğunu bil, diyenin sözü ne güzeldir!"⁽²⁶⁾

Bu mu'tedil, ölçülü ve peygamber kandilinin rehberliğindeki akılçılığın sonuçlarından ki, keşf ve ilham adı altında İslâm düşünce binasına girmeye çalışan mitojik ve batıl çekişmelerin zararlı etkilerinden İslâm düşüncesi korunmuştur. İlk dönemlerdeki aşırı Şii ve tasavvufi inkâr hareketlerini araştıranlar, bunların tehlikelerini, iddialarını ve aptallıklarını inceleyenler İslâm inancının yapısına efsane ve hurafelerin girmesini engelleyen bu akılçılığın tarihi değerini anlayacaklardır. Güvenilir alimler keşf ve ilhamın caiz olduğunu kabul etmelerine rağmen, gerçekte bunun bir bilgi vasıtası olmadığına karar vermişlerdir. İmam Ebu Bekr Kaffal eş-Şafii'nin işaret ettiği gibi ilimler ilhamla sabit olsaydı nazarın (inceleme ve araştırma) bir anlamı olmazdı.⁽²⁷⁾ Kültür ve onun değerlendirme yönteminde bazı ictihadlar çatıştı. Burada, İslâm'ı kavrayanın demediği taklit ve istinsaha değil de ahenge uygun düşen bütüncül bir örnek tipi oluşturmaya gayret ettim. Bu bütüncül örnek tabiatı gereği bölünmeyi kabul etmeyen, birbirine eklenmiş ve kenetlenmiş şu üç ilkeye dayanmaktadır:

Konu: Kendimizle kültür arasında zatla konu arasındaki mesafe kadar yeterli bir alan bırakma anlamında. Bu, taasubtan, tarafgirlikten, tarihi gözden düşürmekten uzaklaşma ve eşyayı olduğu gibi görme imkânı sağlar.

(24) er-Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, c. VII, Bakara 2/170. ayetin tefsiri. İbn Rüşt, *Faslu'l-Makal*, s. 31.

(25) İbnü'l-Cevzi, "el-Mevzuat (şeyh Yusuf el-Kardavi'nin "Fetava Muasıra"sından naklen, I/74.

(26) Daha fazla bilgi için bkz. Fettah, İrfan Abdülhamid, *Neş'etu Felsefeti's-Sufiyye ve Tatavvruha fi'l-İslâm*, Daru'l-Cil, Beyrut, Lübnan 1413/1993, s. 155 vd.

(27) Karşılaştırma ve daha fazla bilgi için bkz. Cabiri, a.g.e., s. 45 vd.

Akılcılık: Bütün karşı koyuş ve sorunlarıyla birlikte çağımıza ve zamanımıza uygun düşen eleştiri yöntemleri ışığında inceleme/araştırma anlamında.

İçsel sevgi: Kültürümüzü sevmek, onunla ilişkimizi sürdürme, öncülerini yüceltme, onları küçümsememe, alakayı kesmeme anlamında. Aynı zamanda, karar bilmez, endişeli bir ölçü içinde bulunan tarihi şartların oluşturduğu sözlere kapılmama anlamında.

Evet, arkadaşlar gerçekten kültür dünü ve bugünü ile aramızdadır. Bizimle bereberdir. İçimizden herhangi biri kendisini ondan ne kadar uzak tutmak istese de başaramaz. Çünkü o imkansız istemektedir. Ne yazık?!

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

OTURUM BAŞKANI- Efendim, çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi bir değerlendirme oturumumuz var. O oturumda da burada kalmamı rica ediyor tertip komitesi. İki değerli hocamızı buraya davet edeceğim.

Burada hocalara süre tahdidi vermiyoruz, kendilerine bırakıyoruz. Meramlarını, değerlendirmelerini ifade edecek süreyi kendileri tayin ve takdir ederler.